

V. TÓTH KORNÉLIA

A moszkvai Rudomino Könyvtár hungarika ex libriseinek ikonográfiája

Ex libris és képtudomány

Az ex libris „grafikai epigramma”¹, mondanivalóját sűrítve megjelenítő, egy-egy ötletre építő, emblémaszerű alkotás. Részben ebből adódnak specifikus ikonográfiai jellemzői. Az ikonográfia és a nyomában kibontakozó ikonológia (képtudomány) elsődleges feladata a képekben lévő tartalmak és narratív vagy szimbolikus jelentések feltárása, illetve az ezeket hordozó motívumok azonosítása és interpretálása.² Az ex libris mint kisgrafikai műfaj vizsgálatához többféle megközelítési lehetőség is kínálkozik: mérlegelhetjük a tartalmi, a jelentés- és a kifejezésaspektusokat, analizálhatjuk a stilisztikai jellemzőket, illetve szemügyre vehetjük a technikai megoldásokat.³ Az ábrázolás-megjelenítés és az elvonatkoztatások szféráját tehát egyaránt kutathatjuk. E műfajban mindemellett a kiindulópont általában nem a művészi, grafikai probléma, hanem egy társadalmi, történeti, etikai, esztétikai eszme, mely a kompozíciót meghatározza, azaz a formaival szemben a tartalmi oldalon van a hangsúly.⁴ A művész a maga szuverén világában a vizualitás keretei közé emeli az irodalomban használt elbeszélő módot, olyan értelemben, mely lehetővé teszi annak egy „olvasatát”, értelmezését. Az ex libriseken tapasztalható narratív szerkesztés megfejtése pedig a néző feladata. Ez ábra és szöveg egymásra hatását, kölcsönöségét is magában foglalja: az ex libris műfaja a szöveg és a kép interreferenciális viszonyában értelmezhető. A diszkurzivitás legnyilvánvalóbban a tulajdonos nevére utaló ábrájú, ún. beszélő ex libris esetében figyelhető meg. Ennek eredete a heraldikus ex librisekre, illetve ezek fő elemére, az ún. beszélő címerekre,⁵ névcímerekre vezethető vissza, melyekben a tulajdonos neve szimbólumokkal jut kifejezésre.

Az ex librisek képi üzenetet hordozó formavilága, motívumkincse alapján három fő kategóriát különböztethetünk meg: a heraldikus (címeres), a témás (azaz

¹ HORVÁTH Hilda: *Ex librisek a 20. század első felében*. In: *A modern magyar fa- és linóleummetésés 1890–1950*. Szerk.: RÓKA Enikő. Miskolc, 2005. 190. /A Miskolci Galéria Évkönyvei/; KÖNIG Róbert: *Cornwalltól Edinburghig. Grafikai epigrammák*. Debrecen, 1987. KBK.

² *A képek politikája*. W. J. T. Mitchell válogatott írásai. Szerk.: SZÖNYI György Endre, SZAUTER Dóra. Szeged, 2008. JATE Press 9. /Ikonológia és műértelmezés 13./ 9.

³ WEHNER Tibor: *Vén Zoltán*. In: *Vén Zoltán*. Szerk.: RÓZSA Zsuzsanna. Bp. 2004. Maecenas, 39.

⁴ HORVÁTH Hilda: *A XX. század elején készült magyar ex librisek tematikai csoportosításának lehetőségei*. In: *A magyar ex libris művészet a XX. század elején (bölcsezdoktori disszertáció)*. Bp. 1986. ELTE; L. még: *Kisgrafika* 1987. 2–3. sz. 37.

⁵ BERTÉNYI Iván: *A címertan reneszánsza*. Bp. 2010. Argumentum, 63.

szimbólumos) és az egyszerű szöveges ex libriseket.⁶ A 18. századtól, a könyvjegyek egyre személyesebbé válásával, a modern ex libris kialakulásával terjedt el az addig domináns címeressel szemben a témás ex librisek használata. A műfaj igazi virágzását a 19–20. század fordulóján a szecesszió hozta el, amikor a könyvjegy eredeti funkciójától elszakadva önálló gyűjtés tárgyává is lett.

A vizsgálat tárgya

A 4585 ex librist tartalmazó moszkvai Minajev-gyűjteményben⁷ a magyar grafikusok alkotásai mellett a magyar tulajdonosok számára készített, a magyar nyelvű, illetve a tartalmukban Magyarországra utaló ex librisek is vizsgálat tárgyát képezték. A beazonosított 784 hungarika könyvjegy magyar alkotói⁸ közül az ismertebbek, akik egyben a legtöbb ex librisszel szerepelnek: Fery Antal, Drahos István, Stettner Béla, Andruskó Károly, Bordás Ferenc, Kertes-Kollmann Jenő, Menyhárt József, Nagy László Lázár, Takács Dezső, Nagy Arisztid, Sterbenz Károly, Nagy Árpád, Buday György, Tempinszky István és Diskay Lenke.⁹ A magyar megrendelők közül kiemelkedően sok lap szerepel Réthy István, Galambos Ferenc, Semsey Andor és Szigeti István nevére. Több híres magyar grafikus külföldi megrendelők számára is alkotott könyvjegyet; a legtöbbet Sz. G. Ivenszkij, A. Leier és P. Pfister nevére. A magyar gyűjtők számára ex librist készítő külföldi grafikusok¹⁰ többsége orosz, lengyel, osztrák és német nemzetiségű: J. Szuszkiewicz, B. J. Tomecki, F. Kühn, J. Ny. Tyihanovics, F. von Bayros, J. Ny. Goljakovszkij, K. Kozlovskij, A. I. Kalasnyikov és G. Ratner.

⁶ DEÉ NAGY Anikó: *A marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár ex librisei*. Bp.–Kolozsvár, 2001. Balassi Kiadó–Polis Kiadó, 27.

⁷ A tanulmány a moszkvai Rudomino Összorosz Állami Idegennyelvű Könyvtár Ritka Könyvek Osztályán 2010 folyamán Klebelsberg-ösztöndíjjal folytatott ex libris kutatás eredményeit összegzi.

⁸ A Minajev-gyűjteményben legnagyobb példányszámban szereplő magyar grafikusok ex libriseik darabszámával: Fery Antal (107 db), Drahos István (90 db), Stettner Béla (58 db), Andruskó Károly (48 db), Bordás Ferenc (46 db), Kertes-Kollmann Jenő (40 db), Menyhárt József (31 db), Nagy László Lázár (26 db), Takács Dezső (17 db), Nagy Arisztid (13 db), Sterbenz Károly (10 db), Nagy Árpád (8 db), Buday György (8 db), Tempinszky István (7 db), Diskay Lenke (7 db), Várkonyi Károly (7 db) stb. Zömében az 1960–70-es évekbeli alkotásaik szerepelnek a gyűjteményben.

⁹ Többük munkásságáról jelentek meg katalógusok, alkotásjegyzékek: *Fery Antal élete, munkássága, alkotásainak jegyzéke*. Szerk.: FERY Veronika. Miskolc, 2005. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumok Igazgatósága; GALAMBOS Ferenc: *Drahos István ex libris művész (1895–1968)*. Szentes, 1968; BORDÁS Ferenc: *Harminc fametszet*. Bp. 1978. Kisgrafika Barátok Köre.

¹⁰ A külföldi grafikusok közül magyar gyűjtő nevére legtöbb ex librist készítő, hungarika ex libriseik darabszámával: J. Szuszkiewicz (18 db), B. J. Tomecki (11 db), F. Kühn (10 db), J. Ny. Tyihanovics (10 db), F. von Bayros (5 db), J. Ny. Goljakovszkij (5 db), K. Kozlovskij (3 db), A. I. Kalasnyikov (2 db).

A területi, nyelvi, személyi és tartalmi hungarikumok időben jól lehatárolhatóan, főként az 1960–70-es években készültek. A motívumkincs alapján jórészt a témás, szimbólumos ex librisek közé sorolhatók, melyek mellett elhanyagolható mennyiségben fordulnak elő heraldikus, illetve szöveges könyvjegyek. A témás ex librisek főbb csoportjai: könyvet ábrázoló, topográfiai (tájat, épületet bemutató), szőlős-boros és étkezéssel kapcsolatos, nőt ábrázoló, erotikus ex librisek, néprajzi-irodalmi hagyományt őrző, mitológiai-történelmi témájú, önreflektálón a művészetre utaló, portré ex librisek. Gyakoriak a megrendelő foglalkozását, hobbiját egy-egy jellemző szimbólummal kifejező könyvjegyek, illetve az elvont eszméket, a közös kulturális örökség részévé lett mítoszokat megjelenítő allegorikus alkotások.¹¹ Bizonyos ex librisek feliratukban is utalnak a témájukra: az 'ex musicis' zenei témájú, az 'ex numismaticis' éremgyűjtéssel, az 'ex philatelicis' bélyeggyűjtéssel, az 'ex vinis' borral, az 'ex libris gastronomicis' étkezéssel kapcsolatos, az 'ex libris geographicis' földrajzi-utazási témájú, az 'ex libris eroticis', illetve a 'sex libris' erotikus tartalmú ábrát jelöl.

Könyvet, könyvolvasást ábrázoló ex librisek

A könyv a tudás jelképe. A könyvjegy eredeti, könyvet őrző, könyvtulajdonost jelölő funkciójára utalóan napjainkban is az egyik legelterjedtebb motívum. A könyv előfordulásának számos módozata lehetséges.¹² Szerepelhet egyedül vagy többedmagával, enteriőr részeként, könyvespolcon vagy asztalon, sőt még „házikó” is épülhet belőle (N38/36, N21/7¹³, graf. Drahos István). (L. 1. ábra.)

¹¹ Részletezett tematikus felosztásra példasor az olasz szakirodalomból: angyalok, állatok, könyvtárak, Don Quijote, erotika, iniciálék, könyvek, katonai könyvtárak, mitológia, hegy, halál, zene, hajó, akt, építészeti díszek, táj, irodalmi és történelmi karakterek, növények, foglalkozások. L. *Prima biennale internazionale di tematiche exlibristiche „San Giorgio nell' ex libris”*, Villanova d'Albenga 30 Maggio 21 Giugno, 1998. Eds.: Silvana Anna BOCCARDO, Maria Cristina CAVALLO, Gian Carlo TORRE. Albenga, 1998. Bacchetta, 31. A felosztás külön tárgyalja a korai, címeres (heraldikus) ex libriseket. Az amerikai szakirodalomban a főbb témacsoportok: bizonyos tárgyakat, a tulajdonos személyét, a földrajzi területet, illetve a foglalkozást-hobbit jelölő ábrák. L. BUTLER, William E.: *American bookplates*. London, 2000. Primrose Hill Press, 15. HORVÁTH Hilda rendszere: címeres (heraldikus); portré; foglalkozásjelölő; képzőművészeti tárgyú; tájábrázolások (látképek); állatok, keveréklények; növények; nők, férfiak, aktok az ex libriseken; gyermek ex librisek; emberpár, erotikus ex librisek; könyv; élet és halál. L. HORVÁTH: *i. m.* 1986. (4. jegyzet).

¹² A könyv ex librisen való előfordulási módozataira számos példával szolgál „A könyv az ex librisen” című, a belgiumi Leuven város egy könyvkiadója által kiírt pályázatra beérkezett anyag, illetve az ezekből Luc Van den Briele – a Graphia szerkesztője, az ex libris ikonográfiai és technikai kérdéseinek világhírű szakértője – által összeállított kiadvány: *Boek en exlibris [A könyv az ex librisen]*. Ed.: Luc Van den BRIELE. Leuven, 1986. Ceuterick.

¹³ A számozás (N1/...) a Minajev-gyűjtemény mappáira utal, az azokban szereplő ex librisek egyedi jelzetével.

1. ábra.
(Graf. Drahos István)

Láthatjuk környezetében egy szál virággal (N38/24, graf. Nagy L.), falevéllal, olvasólámpával vagy bagollyal (N3/31), őrző-védő kutyával, majommal. Tölgyfaágon fekvő nyitott könyvet ábrázol Pásztor Mihály könyvjegye (N19/41, graf. Fery). A Biblia, a szőlőfürt és a gabona motívuma kapcsolódik össze Zergi Gábor ex librisén (N19/45, graf. Fery). A könyvből fakadó tudásra, életre utalóan elterjedt motívum a belőle kinövő fa képe, melynek gyökerei a könyvbe kapaszkodnak. Helbing Ferenc különösen kedvelte a könyvbe gyökeret eresztő rózsafa motívumát.¹⁴

Sok lapon könyvet olvasó személy szerepel (pl. N21/30, N21/33, graf. Drahos), köztük hölgyek, urak, idősek, fiatalok egyaránt előfordulnak. A századforduló szecessziós könyvjegyein – a kor nőkultuszának és az olvasás divatjának megfelelően – feltűnően sok az olvasgató hölgyeket bemutató könyvjegyek száma. Gótikus ablak mellett olvasó nőalak látható Holli Erzsébet (N14/7, graf. Gácsi), olvasó kislány Réthy István ex librisén (N8/8, graf. Stettner). A humor jelenik meg Rosenberg Ferenc két olvasó tinót ábrázoló, „Tanulj tinó!” feliratú lapján (N28/13, graf. Vadász).

A könyv gyakran összekapcsolódik a fény, a világosság motívumával. A csendéletekben a könyv mellett gyakran helyet kap a mécse, a gyertya, a lámpa vagy a fáklya.¹⁵ Magyarzsákodi Pásint József ex librisén gyertyafény mellett olvasó diák látható (N3/17). A könyv szereplője jelenik meg látomásszerűen Nagy Dezső író-olvasó férfit ábrázoló ex librisén (N3/18, graf. Haranghy).

Több foglalkozás jelrendszerének is szerves része a könyv: tudósok, jogászok, orvosok, gyógyszerészek, szerzetesek asztaláról sem hiányozhat. Tompos Ernő ex librisén létrán álló takarítónőt látunk, amint levesz egy könyvet a könyvespolcra (N22/54, graf. Menyhárt). A betűszedés, könyvnyomtatás témakörébe tartozó ex librisek, illetve tágabban értelmezve a valamilyen könyvre mint műre, irodalmi alkotásra utaló könyvjegyek is ide sorolhatók.¹⁶ Ex libris pályázatok népszerű szereplőjét, a világirodalom egy jeles regényhősét, Don Quijote alakját nyitott könyvvel, a háttérben szélmalommal láthatjuk Kertész Dénes ex librisén (N3/24, graf. Vecsei)¹⁷, illetve kedvenc lovával és szolgájával Flávio de Gouveia Osórió lapján (N11/6, graf. Stettner). 1997-ben, Cervantes születésének 450. évfordulóján Spanyolországban, majd 2001-ben Olaszországban rendeztek Don Quijote témá-

¹⁴ HORVÁTH Hilda: *A könyv az ex libriseken*. = Kisgrafika 1991. 4. sz. 6.

¹⁵ HORVÁTH: *i. h.* 1991. (14. jegyzet) 5.

¹⁶ Dr. Soós Imre: *Boek en exlibris (A könyv az ex librisen)*. Összeállította: Luc Van den Briele. Ceuterick, 1986. = Kisgrafika 1987. 1. sz. 42.

¹⁷ SÁNCHEZ MOLTÓ, M. Vicente: *Catálogo de la exposición „450 Muestra Internacional de Exlibris Cervantinos (1547–1997)”*. Barcelona, 1998. Associació Catalana d’ Exlibristes.

jú nemzetközi ex libris pályázatot, melyen több száz művész vett részt.¹⁸ A témában alkotó magyar művészek közt találhatjuk Nagy László Lázár, Molnár Dénes, Andruskó Károly, Vén Zoltán stb. grafikusokat. Irodalmi és zenei vonatkozású az Eva Fausz Legier nevére készített ex musicis lap (N11/75, graf. Bordás), Csokonai versére utaló felirattal („Oh Tihannak riadó leánya”), fuvalázó nóalakkal. A magyar irodalom költőóriásának, Ady Endrének egy művét olvasó férfi látható Rapcsák András ex librisén, a háttérben szaladó nóalakkal (N22/86, graf. Stettner). (L. 2. ábra.)

Eseményekhez (ünnepi könyvhét, nevezetes évforduló stb.) kapcsolódóan is középpontba kerülhet a könyv motívuma. Ilyen pl. Az 1967-es ünnepi könyvhét alkalmából alkotott, univerzális könyvjegy, melyet – saját nevével ellátva – bárki beragaszthatott könyvébe (N38/25).

2. ábra. (Graf. Stettner Béla)

Topográfiai ex librisek

A Minajev-gyűjteményben legtöbb ex libriszel szereplő Fery Antal (1908–1994) szerencsi grafikus ex libriseire a klasszicizáló, realista stílus jellemző. Topográfiai ex librisein gyakran ismétlődő elemek a természeti értékek, képződmények, híres városi építmények:¹⁹ tavon úszó vitorlásokat jelenít meg Fery Sarolta könyvjegye (N38/75), Fery Veronikáé várat ábrázol, az előtérben vitorláhajójával (N19/50). Henrik Zabłocki 1961-es ex librisén a Halászbástya (N19/22), Katona Gábor ügyvéd könyvjegyén az esztergomi bazilika látható (N4/8).

A Minajev-gyűjteményben szereplő Budapest-ábrázolások többsége a budapesti XIII. Nemzetközi Ex Libris Kongresszus egyik pályázati kiírására készült.²⁰ Alkotói közt Fery Antal mellett Andruskó Károly (N29/6), Stettner Béla (N22/70) és Kertes-Kollmann Jenő (N2/30) neve emelhető ki.²¹ Ivenszkij festőművész, gra-

¹⁸ Szemle. = Kisgrafika 1998. 3. sz. 7. L. még *Don Quijote az ex libriseken* (katalógus). = Kisgrafika 2002. 2. sz. 7.

¹⁹ Vorwort. In: *Internationale Exlibris-Ausstellung. Die Topographie im Exlibris*. Hrsg.: Herbert SCHWARZ. Kronach, 1989. Kreis- und Autobibliothek Kronach, 1.

²⁰ A téma: Budapesttel kapcsolatos, illetve a kongresszust jelképező ex libris. L. Kisgrafika Értesítő 1970. április, 661.

²¹ A Budapest-témájú ex librisek későbbi külföldi kiállításokon is nagy sikerrel szerepeltek. A jelentős nemzetközi ex libris kiállításokat szervező nyugat-németországi Kronach város Körzeti és Autokönyvtára 1989-ben „Topográfia az ex libriseken” címmel bemutatott anyagában a legnagyobb számban az Alpok megjelenítése szerepelt, aztán Prága, majd Kronach városa. A negyedik helyen Budapest és Bécs állt az ábrázolt tájak népszerűségi sorrendjében. L. *Kiállítás Kronachban: topográfia az ex libriseken*. = Kisgrafika 1990. 1–2. sz. 6.

3. ábra.

(Graf. Kertes-Kollmann Jenő)

fikus, 1953-tól a Vologdai Képtár igazgatója nevére szól a Kertes-Kollmann Jenő bonyhádi grafikus által a XIII. kongresszusra készített, a magyar Parlamentet ábrázoló könyvjegy (N22/29). Ugyancsak Kollmann Jenő alkotásai Erich Kuiv nevére a Halászbástyát (N22/20), Axel Leier nevére pedig az egri minaretet (N11/16) és a tihanyi apátságot (N11/17) bemutató könyvjegyek (L. 3. ábra).

Az egyéni stílust kialakító, az orosz grafika élvonalába tartozó A. I. Kalasnyikov (1930–2007) témavilágában is központi helyet foglalnak el a városképek. A Minajev-gyűjteményben fellelhető, az 1970-es budapesti kongresszusra készített, magyar vonatkozású épületeket (Halászbástya, Mátyás-templom, egri minaret) ábrázoló lapjai kitűnnek jól megmunkált stílusukkal (N25/8,9). A Budapest-témájú nemzetközi ex libris pályázat első díjas ex librise is tőle származik:

a Stettner Éva nevére szóló, a Parlamentet ábrázoló lap.²² K. Kozlovskij (1905–1975) Réthy István nevére készített 1970-es kongresszusi lapjának témája szintén Budapest: a Parlament, a Hősök tere, a Szabadság-szobor, kollázsszerű elrendezésben. G. Ratner (1933–1996) különleges képi nyelvét a széles, ecsetvonásszerű sávok, geometrikus és szabálytalan síkidomok váltakozása adja, mely felfokozott drámaisággal, ritmikussággal telítődik.²³ Az 1970-es kongresszus alkalmából Szölgyémy Pál számára készített ex librisén budapesti városrészlet látható: a Duna és hídjai, körben épületekkel (N24/2). J. Ny. Tyihanovics – Réthy István nevére szóló – linómetszete minszki városrészletet mutat be, templommal (N24/15).

A városok közül Budapest mellett Szeged és Eger ábrázolásai fordulnak elő leggyakrabban. Szeged nemzetközi hírű festő- és grafikusművésze, Kopasz Márta (1911–2011) hitvallása szerint: „Alkotóvá a művészi mondanivaló teszi az embert, ami szenvedésein, tapasztalatain át szűrődik le. Jellemzője, hogy az egész emberiséghez, annak minden korszakához szól.”²⁴ A művész alkotásai elsősorban plaszticitásukkal tűnnek ki: térben lát és láttat, páratlan variációs készséggel, az ábrázolás és a felirat összhangjával. Az általa kialakított ún. csipkés stílus a nemzetközi mezőnyben is egyedülálló. Fa- és linómetszetein legtöbbször Szegedet bemutató városkép (N29/2), történelmi kompozíció és emberábrázolás szerepel, realista, néhol szürrealista megformálásban. Az egri Megyei Könyvtár részére készített ex

²² Az ex libris szerepel az 1970. decemberi Kisgrafika Értesítő címlapján, és az 1989-es kronachi kiállítás katalógusában, 595. opuszám alatt. L. *Internationale Exlibris-Ausstellung. Die Topographie im Exlibris... i. m.* 1989. (19. jegyzet) 31.

²³ GALAMBOS Ferenc: *German Ratner*. = Kisgrafika Értesítő 1971. Augusztus, 841.

²⁴ SZEPESVÁRINÉ RÁCZ Mária: *Kopasz Márta, R. Pap Piroška és László Anna jubileumi kiállítása Szegeden*. = Kisgrafika 2001. 4. sz. 8.

librisén egri városrészlet látható a minarettel (N29/1). A könyvtár részére Diskay Lenke (1924–1980) is alkotott könyvjegyet, mely nyitott könyvet ábrázol macskával, kerítéssel (N38/72), színvilágában sötétbarnával kombinált arannyal. Az egri vár elevenedik meg Kádár Lajos ex librisén (N38/74, graf. Fery). (L. 4. ábra.)

Sopron grafikus mindenese,²⁵ Sterbenz Károly (1901–1993) könyvjegyein keresztül betekintést kaphatunk a város művelődéstörténetébe. Megrendelői zömmel soproni lakosok: cserkészek, papok, kispolgárok; közülük kiemelkedik Tompos Ernő építész neve. Sterbenz ex librisei számos példáját adják a foglalkozásra utaló ábrájú könyvjegyeknek (l. később). Menyhárt József (1901–1976) nemhiába kapta a „Debrecen krónikása” címet számtalan, a város utcáit, tereit megjelenítő alkotása miatt.²⁶ A fény-árnyék gazdag átmenetén alapuló, plasztikus hatású grafikáin gyakran mozgalmas, drámai kompozíciót hoz létre. Népies-realista stílusú ex libriseinek kedvelt témája a népies életkép (szüret, N22/50), népviseletbe öltözött pár (N22/41). A „magyar tenger”, a Balaton ábrázolása – vitorlásokkal, a kulturális örökség részét képező tihanyi apátsággal – látható Drahos István és Kertes-Kollmann Jenő több alkotásán (N21/48, N11/17).

Andruskó Károly (1915–2008) 'ex libris geographicis' lapjai az utazáshoz, a megismert tájakhoz, épületekhez kapcsolódnak. Ezek az útleírás ex librisek kétszínnyomatúak, az ábrázolás „couleur locale” jellegét nemcsak a helyi sajtóságok adják meg, hanem a táj és az élmény, a valóság és a művészi megfogalmazás egyége is. Az útleírások-sorozat két példánya, egy Andruskó nevére szóló, hegymászókat ábrázoló (N29/31), illetve egy Erdélyi István nevére készített, tavon evező embert megjelenítő ex libris (N29/24) fellelhető a Minajev-gyűjteményben is,²⁷ hasonlóan Paul Pfister francia professzor, művészeti szakíró könyvjegyeihez, melyeken szintén városképek szerepelnek (N29/11, N29/14). A hazánkban többször megforduló világhírű professzor nevezte Magyarországot „Ex libris Land”-nak, azzal összefüggésben, hogy Budapest 1970-re megkapta a XIII. Nemzetközi Ex Libris Kongresszus rendezési jogát.²⁸

4. ábra. (Graf. Fery Antal)

²⁵ GALAMBOS László: *Sterbenz Károly, Sopron grafikusművésze.* = *Kisgrafika Értesítő* 1965. Augusztus, 193.

²⁶ LENKEY István: *Emlékezés Menyhárt Józsefre.* = *Kisgrafika* 1996. 3. sz. 4–6.

²⁷ GALAMBOS Ferenc: *Bevezető.* In: *Ex libris geographicis Caroli Andruskó.* Senta, 1969. 3. – A könyv tartalmazza Andruskó Károly „Útleírások” sorozatba tartozó több ex librisét Erdélyi István, Galambos Ferenc, Földesdy József és önmaga részére.

²⁸ KATONA Csaba: *50 éves a Kisgrafika Barátok Köre.* In: *A Kisgrafika Barátok Köre Grafikagyűjtő és Művelődési Egyesület jubileumi évkönyve, 1959–2009.* Bp. 2009. KBK, 13.

A magyar városok mellett külföldi helyszínek is felidéződnek a hungarika ex libriseken. A Marguerite Pfister nevére szóló lap Párizst ábrázolja az Eiffel-toronnyal és a Diadalívvel (N29/15, graf. Anduskó). Moszkva központja, a Kreml és a Vörös tér elevenedik meg Sztefanovszkij ex librisén (N5/12, graf. Kollmann). A Galambos Ferenc részére készült geographicis lapon a közép-amerikai azték civilizációt felidéző maszk látható (N28/11, graf. Kónya). Nagy Dezső könyvjegye ókori egyiptomi, görög és római műemlékeket mutat be a piramisok, a Sfinx és az Akropolisz képével, szobortorzóval, oszlopfőekkel; emellett a Notre Dame is megjelenik rajta.

Szőlős-boros és étkezéssel kapcsolatos ex librisek

A szőlő kultúrtörténete összekapcsolódik az emberiség történetével. Ahol csak termesztették, kezdetől fogva szent és isteni növénynek, életfának, élet és halál jelképének tekintették. Betekintést nyújtva a bibliofil szőlészek-borászok és fogyasztók életvilágába, nemegyszer egészen intim gondolataiba, a szőlős-boros ex librisek érthetően nagy variabilitást mutatnak. Ide tartozik a szőlőskert, szőlőtöke és -bokor, szőlővesszők és -fürtök, a szüret, a bor, a borospohár, a hordó, a pince stb. megjelenítése. Az ún. szőlős motívum könyvjegyben való előfordulásának első példája A. Dürer 1504-es, Pirckheimer Willibald számára készített ex librise, amelyen a címer feletti füzereken szerepelt mint dekorációs elem.²⁹ Hazánkban profiljának megfelelően a Magyar Mezőgazdasági Múzeum kifejezetten szőlős-boros témájú ex librisek gyűjtésére szakosodott. A gyűjtemény létrejötté Lippóczy Norbert (1902–1996) magyar születésű tarnóvi³⁰ (Lengyelország) gazdamérnök, borkereskedő érdeme. 1969-ben ajándékozta a múzeumnak szőlős-boros témájú ex libriseit, kb. 800 könyvjegyvet. A többi, borászattal kapcsolatos ex librisét a Zigelona Górai Bormúzeumnak és a varsói Fukier Múzeumnak adományozta.³¹ Lippóczy anyagából a Mezőgazdasági Múzeumban – az 1970-ben Budapesten tartott XIII. Nemzetközi Ex Libris Kongresszushoz kapcsolódóan – nagy kiállítást rendeztek, „Szőlő és bor az ex libriseken” címmel.³² Azóta több alkalommal is bemu-

²⁹ *Szőlő és bor az ex libriseken*. Szerk.: LIPPÓCZY Norbert. Bp. 1970. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 3; JUNG, Hermann: *Dürer schuf das erste „Wein-Exlibris“*. Zu einem Katalogwerk des Landwirtschaftliches Museum in Budapest. = Österreichische Weinzeitung 1971. szept.

³⁰ Lippóczy Norbert gyűjteményének első kiállítása Tarnóuban volt, 1963-ban. Erről katalógus is megjelent: *Winna latorosl w exlibrise*. Tarnów, 1963. Grudzien.

³¹ BUKOWSKI, Tadeusz: *A magyar díszpolgár*. = Magyar Napló 2001. 2. sz. <http://www.inaplo.hu/mn/200106/46.html>.

³² Erről ez évben katalógus is megjelent *Szőlő és bor az ex libriseken* címmel, I. *Szőlő... i. m.* (29. jegyzet). Azóta több katalógus is megjelentettek a folyamatosan bővülő állományról: *Szőlő és bor a kisgrafikákon* (kiállítási katalógus). Bp. 1972. Magyar Mezőgazdasági Múzeum; *Internationale Exlibris-Ausstellung – Wein und Rebe* (Lippóczy Norbert és Bodnár Sándor közös gyűjteményes kiállítása). Kronach, 1980. Kreis- und Autobibliothek Kronach; *Szőlő és bor az ex libriseken és alkalmi grafikákon*. Bp. 1984. Magyar Mezőgazdasági Múzeum.

5. ábra. (Graf. Fery Antal)

tatták a folyamatosan bővülő állományt, mely 1982-re már 3421 grafikából állt, jelenleg pedig kb. 5000 darabot számlál.

A Minajev-gyűjteményben szereplő, Lippóczy Norbert nevére készített ex librisek mindegyikén fellelhetőek e motívumkincs elemei: szőlő gyümölcsös-tálon, alak szőlőfürttel, illetve borospohárral, szőlőprés stb. (Fery Antal, Nagy Arisztid és a lengyel Wiesław Röhrenscheff, József Szuszkiewicz alkotásai.³³) Fery Antal ex librise szövegében is utal a tokaji borvidékre: Ex libris tokajensi-

bus Norberti Lippóczy (N38/80). (L. 5. ábra.)

A szőlőmotívum mesei elemmel ötvöződik Lippóczy Norbert ex libriséen: a kezében szőlőfürtöt tartó várúrnő és a vár aljából feltekintő, szőlő után sóvárgó róka alakjával (N15/7, graf. Röhrenscheff). A szőlő és a bor városaként mutatja be Eger az orosz A. Kalasnyikov könyvjegye borospincével és az egi minarettel (N25/9). A XIII. Nemzetközi Ex Libris Kongresszushoz kapcsolódó, 1970. november 9-i egi kirándulást több ex libris is megörökíti, többek között az Ebergényi Tibor nevére szőlő, pincében borozó embereket ábrázoló (N38/92, graf. Stettner).

Lippóczy Norbert öccse, Miklós (1913–2004) is neves ex libris gyűjtő volt. Élete nagy részét Passaicben (USA) töltve ex libriseivel az Amerikai Magyar Múzeumot gyarapította. Gyűjteményéből többször rendeztek tematikus kiállítást hazánkban is. A nevére készített könyvjegyek többségükben mulatozó, borozós jelenetet örökítenek meg (N21/34, graf. Drahos; N20/1, graf. N. Ott). (L. 6. ábra.)

A szőlős-boros ex librisek gyakori szereplői Dionüszosz (Bacchus) isten, a bor és mámor megtesthesítője, valamint kísériként a félig ember, félig állat, kecskeszarvú, patás faunok. A Szigeti István nevére készült „Ex vinis prosit” lapon Pán alakjának nimfával, szőlőfürttel való megjelenítése feliratában is utal a tartalomra, a borral való köszöntésre (N19/25, graf. Fery). A Wiltner Sándor nevére szőlő alkalmi lapon a „Bort, bűzát, békességet!” felirat újévi jókívánságként a bőséget, áldást fejezi ki (N11/81, graf. Bordás). Házasságkötésekre készített kisgrafikákhoz is kapcsolódik a bor, a köszöntés motívuma (N19/12, graf. Fery). Dekoratív megformálását Lippóczy Ilona női portrét a kalapján szőlőfürtökkel ábrázoló ex librise (N23/1, graf. Szuszkiewicz). Az Axel Leier német fogorvos,

6. ábra. (Graf. Norbert Ott)

³³ Az ex librisek jelzete: N1/9, N15/8, N22/68, N38/80.

cottbusi ex libris gyűjtő³⁴ számára Drahos István, Kertes-Kollmann Jenő, Kékesi László és Gácsi Mihály által készített könyvjegyek többségén szintén a szőlős-boros téma szerepel (N8/15, 41, N11/17, N38/52).

A „De re coquinaria” feliratú lapok az étkezéssel kapcsolatos témákat jelölnek.³⁵ Ezek felirata megfelel az ’ex libris gastronomicis’ jelentésének. Bordás Ferenc piaci árusokat, illetve női fejet gyümölcsöskosárral ábrázoló ex librisei feliratokban is utalnak a gasztronómiai témára (N11/70, 72). Kopp György könyvjegye ételes-italos csendéletet jelenít meg (N19/7, graf. Fery), hasonlóan Berda József (1902–1966) költő ex libriséhez, melyen étkekkel terített asztal látható. Berda ugyanis a lét hétköznapi örömeiről, például az evés-ivás élvezetéről írt ódai hangú, epigrammatikus tömörségű szabadverseket (N19/32, graf. Fery).

Nőábrázolások, erotikus ex librisek

Az ex libris személyességénél, kis méreténél fogva is alkalmas intim, bizalmas témák, motívumok megjelenítésére. Az erotika világát idéző, „ex libris eroticis”, „ex eroticis”, „sex libris” stb. feliratú könyvjegyek szövegükben is utalnak tartalmukra. A szecesszió korában, mely a hagyományoktól való elszakadást hirdette, és alkotásaiban erőteljes atmoszférát, túlfűtött hangulatot teremtett, az erotika, a férfi és nő kapcsolatának ábrázolása is kiemelt szerepet kapott. A nő, a szerelem, a szexualitás ábrázolása a nyugati országokban többnyire leplezetlen, nyers formát öltött, míg északon inkább a filozofikus megközelítés volt jellemző. E témában Magyarországon 1913-ban Franz von Bayros³⁶ osztrák grafikus, festő alkotásaiból – majd e rendezvény 90 éves évfordulóján, 2003-ban Soó Rezső professzor és más gyűjtők anyagából – nagyszabású ex libris kiállítás nyílt „Sex Libris”³⁷ címmel.

A női aktok, a szerelem témájának ábrázolása tekintetében az orosz gyűjtemény hungarika anyagában a világhírű Franz von Bayros mellett Drahos István, Sterbenz Károly, Menyhárt József³⁸ alkotásai emelkednek ki erotikus fantáziájuk, dekorativitásuk révén. Az aktok egyrészt a harmonikus test formáiban való gyönyörködés kifejezői. A Hanns Heeren nevére készített, női aktot virágok közt, csilaggal ábrázoló ex libris idilli hangulatot áraszt, a női bájta hangsúlyozza (N11/37, graf. Nagy Á.). Hasonlóan a nőeszményt mutatják be Rozsnyay Kálmán és György

³⁴ KRESTIN, Steffen: ... *nicht ohne Biss! Exlibris aus dem Bestand des Zahnarztes und Sammlers Dr. Axel Leier/ Stadtgeschichtliche Sammlungen Cottbus*. Hrsg.: Steffen KRESTIN. Cottbus, 2003. Regia-Verlag.

³⁵ Az 1968-as comói XII. Ex Libris Kongresszus egyik témáját jelöli. L. *Aki nem tud arabusul...* = Kisgrafika. 1975. 1. sz. 12.

³⁶ *A Gyűjtő* című folyóirat az 1913-as budapesti kiállítása kapcsán különszámot jelentetett meg művészetről. Mindamellet a kiállítás oly nagy botrányt kavart, hogy a rendőrség bezáratta.

³⁷ *Sex Libris: Erotikus ex librisek kiállítása a budapesti Iparművészeti Múzeum és magángyűjtők kollekciójából* (kiállítási katalógus). Szerk.: HORVÁTH Hilda. Bp. 2003. Iparművészeti Múzeum.

³⁸ Az ex librisek jelzete: N21/23, N8/13, N22/52.

Antal szecessziós ex librisei (N26/3,4, 7) dekoratív megformálással, a szépséget a gyönyörű arcban és kecsességben látatva, virágmotívumokkal hangsúlyozva (L. 7. ábra).

A mezítelen női test démoni erejű, erőteljesen erotikus, érzéki tartalmakat is közvetíthet, a csábító nő alakjával, a férfit invitáló mozdulatok, testhelyzetek megjelenítésével. Ágyon fekvő női akt látható Szigeti István ex librisen (N37/11, graf. Kühn). A motívumkincs több esetben összefonódik mitológiai témákkal. A szárnyas gyermekként, a „szerelem nyílá”-val ábrázolt Erósz (római Cupido, Amor) alakja toposszá vált (N8/16). Gyakran antik szerelmi történetek jelenítődnek meg, pl. Európé elrablása (N8/20); Danaé argoszi királylánynak, Perszeusz anyjának a története vagy Lédá a hattyúval (N38/35). Nőt elrabló kentaur (N8/19, graf. Sterbenz) látható Szigeti István könyvjegyén.

7. ábra. (Graf. Rozsnyay Kálmán)

Néprajzi-irodalmi hagyományt őrző ex librisek

A tárgyi és szellemi néprajz képi és motívumvilágának megjelenítése a kisgrafikákon kiterjed a népi építészetre, a faragó művészetre, a népi hímzésmintákra, a stilizált virágábrázolásokra stb.³⁹ A többségében realista életképeket, etnográfiai témájú ex libriseket alkotó Bordás Ferenc (1911–1982) képi világában a szürrealisztikus, balladisztikus vonások ötvöződnek egyfajta dekoratív, meseszerű látásmóddal, gyakori madár- és virágábrázolásokkal, csendéletekkel (N11/41, N11/68). Egy házasságkötésre készített alkalmi lapján mézeskalács házikó szerepel egy ifjú párral (N11/85). Bod Sára ex librisen két rózsaszál látható (N11/65). Mesei elemként jelenik meg Bordás Sándor lapján a gyermekét ölében tartó anya mellett az egyfejű sárkány alakja (N11/84).

Sebők Zsigmond ex librise magyaros népviseletbe öltözött asszonyt ábrázol, a háttérben gémeskúttal (N26/5, graf. Rozsnyay). László Gyula (1910–1998) régészprofesszor Mátyás Vilmos nevére készített könyvjegyén is nőalak látható népviseletben, kezében galambbal (N26/8). A galamb – a keresztény ikonográfiából eredeztethetően a béke, a szelídség, a tisztaság jelképe – gyakran előfordul Fery Antal grafikáin is (pl. N19/66). Galambos Ferenc számára – nevére utalóan – számos galambot ábrázoló ún. beszélő ex libris készült, időnként összekapcsolódva a könyv, a Biblia motívumával (N11/52, graf. Menyhárt).

³⁹ A témából hazánkban az egyik legátfogóbb bemutatást a millicentenáriumhoz kapcsolódó kisgrafikai és ex libris pályázat nyújtotta 1996-ban „1100 éves magyar népművészet” címmel. L. *A KBK millicentenáriumi pályázata*. = Kisgrafika 1996. 4. sz. 4–20.

8. ábra. (Graf. Buday György)

Buday György (1907–1990) grafikus, fametsző, az angol királyi fametsző társaság tagja, az első magyar fametszetregény készítője⁴⁰ egyedi, páratlan világát a magyar mesék, legendák, balladák motívumainak metamorfózisával teremtette meg. Illusztrációkat készített Ortutay Gyula néprajzi gyűjtéseihez, Radnóti Miklós költeményeihez. Fába metszve idézte Arany János és a székely nép balladáit, Madách Imre Tragédiáját. Irodalmi és egyúttal néprajzi vonatkozású Radnóti Miklós nevére szóló könyvjegye, melyen nőalak szerepel szív alakú testtel, egy szál tulipánnal, az égen a Holddal (N26/1). Népviseletbe öltözött pár látható Ortutay Gyula néprajzkutató ex librisén (N26/2). (L. 8. ábra)

A Lustig István szegedi ügyvéd számára készített fametszetű könyvjegyen a tanya és a gémeskút megjelenítése összekapcsolódik egy másik motívumvilággal, a könyvet olvasó ember alakjával (N8/34, graf. Buday). Zsindelyes kerekes kút látható Szölgyémy Pál ex librisén (N3/20, graf. Farkas).

Népies életképek elevenednek meg Andruskó Károly több grafikáján: Csépe Imre ex librisén parasztember látható, a háttérben tanyával (N29/3); bográcsban ételt készítő férfit, a háttérben tóval, csónakkal mutat be Andruskó ipse fecit könyvjegye (N29/4). Menyhárt József 1939-es, Réthy István nevére szóló újévi lapján parasztcsalád látható kaszával, korsóval, gyümölcskosárral, mézeskalács szívvvel (N22/51). Falusi életkép látható házakkal, asszonyokkal Wiltner Sándor újévi grafikáján (N11/81, graf. Bordás). Tempinszky István alkotásán, a V. K. Polikarpov számára készített ex librisen kardból munkaeszközt, ekevasat hajlító munkás ábrája látható (N38/26).

A magyarság egyik emblematikus helye, a Hortobágyi Nemzeti Park a csikóssal, a kilenclyukú híddal Petőfi Sándor tájverseit idézi. Az Alföldön lovát ugrató csikós alakja jelenik meg a Szölgyémy Pál és a Nagy József részére készített könyvjegyeken (N3/19, graf. Farkas, N3/32, graf. Toroczka). Irodalmi műhöz, Arany János elbeszélő költeményéhez kapcsolódóan a nádasban bujdosó Toldi alakja, a farkaskaland jelenete elevenedik meg Jutka könyvjegyén (N21/38, graf. Drahos).

⁴⁰ Boldogasszony búcsúja (15 fametszet). L. Dr. TÓTH Ervin: Buday György. In: Magyar Exlibris-gyűjtők és Grafikabarátok Egyesülete Évkönyve. Bp. 1937. 14.

Mitológiai-történelmi tárgyú ex librisek

Az ún. kép-a-képben eljárás, melyet a festészetben régóta alkalmaznak, a korábbi kultúrák alakjainak, motívumainak, alkotásainak a felidézése, beépítése a kompozícióba.⁴¹ A magyar ex libris művészetben e módszerrel valósítja meg világhíressé vált parafrázisait Vén Zoltán.⁴²

A bibliai bűnbeesés jelenetét idézi fel Staibl Andor könyve (N8/6, graf. Gál). Imhotep alakjával az ókori Egyiptomot hívja elő Primász Péter ex librise (N19/13, graf. Fery). Nagy László Lázár ceglédi grafikus egy saját névre szóló könyvjegyen az egyiptomi írnok szobra látható (N38/13). (L. 9. ábra.)

Sterbenz Károly női aktokat bemutató, erotikus, ún. sex librisei Szigeti István nevére gyakran összekapcsolódnak a görög mitológia történeteivel, pl. Európé elrablásával (N8/20), a félig ember, félig ló formájú kentaurok alakjának felidézésével (N8/19). A bika képében megjelenő Zeusz és Európé szerepel Fery Antalnak az 1961-es lipcsei ex libris kongresszusra alkotott könyvjegyen is (N19/21). Léda a hatyú alakjában öt elcsábító Zeusszal látható Kertész Dénes ex librisen (N38/35, graf. Drahos). Stettner Béla egyik könyvjegye a görög mitológia hírhedtté vált jelenetét idézi: Párizs és a három, a legszebbnek járó aranyalmáért vetekedő istennő alakjának ábrázolásával (N22/96, Jaczkó László nevére). A szerelmi vágy istene, a nyilazó Erósz látható Pali ex librisen (N8/16, graf. Révész).

A Rezsodovics Ferenc nevére készített könyvjegyen Zeusz mint főisten jelenik meg, hatalmas villámokkal (N19/77, graf. Fery). Petrikovits László szerencsi orvos⁴³, a Szerencsi Múzeum egyik létrehozója, a könyvek, ex librisek, képeslapok lelkes gyűjtője számos könyvjegyet készíttetett a szintén szerencsi grafikussal, Fery Antallal. Ezek közül több az antik világból meríti témáját: az ókori Görögországot idézi a Pallasz Athéné alakját (N19/63), illetve az ülő nőalakot amforával megjelenítő ex libris (N8/32). Az antik világ harcaira utal a harci szekeret bemutató könyvjegy (N19/18). A Tímár József nevére alkotott ex librisen álarc látható, mely az ókori görög színházak világába vezet (N19/70). Gaál András nevére szólóan klasszikus görög fej profilja rajzolódik ki (N19/46).

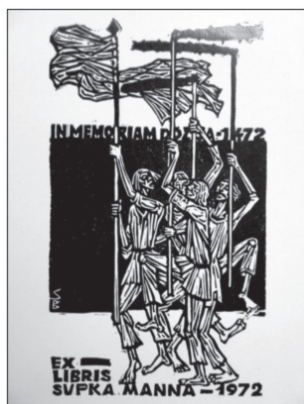
9. ábra.

(Graf. Nagy László Lázár)

⁴¹ Az egyetemes festészetben elsőként Giotto alkalmazta. L. Dr. MEZEI Ottó: *Az ex libris ha meg-nővekszik*. In: *Vén... i. m.* (3. jegyzet) 5.

⁴² Vén Zoltán alkotásai közül ide sorolhatók profán és szakrális témák egyaránt, például a Dürer-figurákból komponált ex librisek, vagy Aszklépiosz figurája, Szent Mihály, Szent Jeromos alakja stb.

⁴³ GALAMBOS Ferenc: *Dr. Petrikovits László (1901–1972)*. = Kisgrafika különszám, 1994. 22.

10. ábra. (Graf. Stettner Béla)

felkelés elevenedik meg: parasztok láthatók zászlókkal, cséphadarókkal (N11/7, graf. Stettner). (L. 10. ábra.)

Foglalkozásjelölő ex librisek

A foglalkozásjelölők közül az egyik leggyakoribb motívum a jogra, jogászi hivatásra utaló bekötött szemű, pártatlan Justitia alakja, illetve attribútumai, a mérleg és a pallos. Ezek szerepelnek például Eisenbarth Tamás és Gombos László jogászok ex librisein (N38/79. graf. Fery, N38/49, graf. Drahos). Időnként a paragrafusjel és a bölcsességet jelképező bagolymotívum kapcsolódik össze (N38/18). Előfordul a téma moralizáló bemutatása, például a mérleg két serpenyőjében az igazság és a bűn allegorikus megjelenítésével.

Az orvosi ex libriseken leggyakrabban betegét vizsgáló orvos látható, de a doktort ábrázolhatják dolgozószobájában, kutatómunkát folytatva, mikroszkóp, könyvek társaságában is. Az orvosi ethosz allegóriái, jelképei mellett az egyes szakterületeket közelebbről is bemutató, orvosi eszközöket, mérőműszereket, magát az orvoslás folyamatát megjelenítő ábrákat is találhatunk, például Pólus Károly és Bánhidy Ferenc könyvjegyein (N38/87, N11/4, graf. Stettner). Gyakori a gyógyítás görög istenének, Aszklépiosznak⁴⁴ az ábrázolása a kígyós bottal (Aesculap pálca), mely az orvoslás-gyógyítás eszméjének kifejezőjeként a gyógyszerészet szimbóluma is. A serleg vagy pálca köré tekeredő kígyó külön szimbólumként is előfordul, szintén Aszklépioszra, illetve a bibliai Mózesre utalóan (Ex libris Berger T., N28/16, graf. Gy. Szabó). A „szent” kígyónak gyógyító erőt tulajdonítottak, ezért az élet

⁴⁴ Aszklépiosz az epidaurosziak szerint a gyógyítás tudományát egyrészt Apollóntól, másrészt Kheiróntól tanulta. Olyan ügyes seborvos lett belőle, és annyira értett az orvosságokhoz, hogy őt tisztelik az orvostudomány atyjaként.

megújulásának jelképévé vált. A gyógyászat két védőszentje, Szent Kozma és Szent Domján, valamint az egészség istenasszonya, Aszklépiosz lánya, Higiéia figurája is kedvelt motívum.⁴⁵ Az egészség és a betegség kérdéskörének megjelenítése és összekapcsolása a halál, az elmúlás gondolatkörével a szecesszió idején különös hangsúlyt kapott. A halál gyakran kaszásként (vagy csuklyásként) jelenik meg, csontvázal, koponya- és virágábrázolással, homokórával, például Vas Frigyes és Tiboldi Tibor ex librisén (N33/1. graf. Cserna, N21/18. graf. Drahos).

A mérnöki tervező munkára utaló körző, vonalzó, könyv, épületmakett szerepel Hollós Lóránt ex librisén (N21/50, graf. Drahos); rajzolóasztalnál dolgozó mérnök látható Kiss Tibor könyvjegyén (N11/36, graf. Kollmann). (L. 11. ábra.)

Egy kísérletező tudóst lombikkal, körzővel mutat be Kopp Károly könyvjegye (N19/5, graf. Fery).

A névre utaló, ún. beszélő ex librisek közül Szabó János könyvjegye a szabók foglalkozásának kellékeit mutatja be: ollót, táskát magával vivő férfit ábrázol (N28/19, graf. Takács). Szövő nő, ollós címer látható Sterbenz Tercsi ex librisén (N8/9, graf. Sterbenz).

A sport világába vezet a Gombos László jászberényi bíró számára Drahos István (1895–1968) által az 1968-as mexikói olimpiai évre alkotott könyvjegy dobogókon álló sportolókkal, az előtérben az olimpiai lánggal és az olimpiai jelszóval: „Altius, citius, fortius!” (Gyorsabban, magasabba, erősebben!) (N21/60). Ugyanezt a témát veszi tárgyául a Várkonyi Károlytól (1910–2001) rendelt ex libris, az olimpiai öt karika ábrázolásával (N38/20). Sakkfigura szerepel Tokaji András könyvjegyén (N19/51, Fery). A vadászatra utalóan Zakár József ex librisén szarvas látható célkeresztben (N11/32, graf. Nagy L.).

Többféle foglalkozás fő tevékenységeit jeleníti meg Andruskó Károly ipse fecit lapja: a festő, a tanár, a földműves és a munkás alakjával (N29/5).

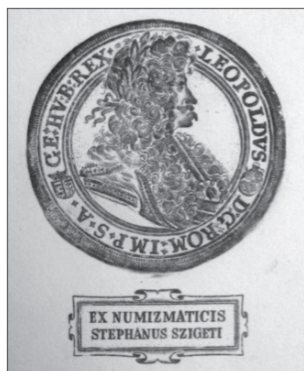
Gyűjtésre, hobbira utaló ex librisek

Az ex libris könyvtulajdonost jelölő funkcióján túl az utóbbi századokban egyre inkább a gyűjtés és a cserék tárgyává vált. Ezt segítették elő a megalakuló kisgrafika egyesületek, illetve a hazai és nemzetközi szinten rendezett találkozók, kongresszusok. Drahos István egyik könyvjegyén a „KBK szekerét” húzó Réthy István, a Kisgrafika Barátok Köre titkára látható (N21/27). A „Kedvenceim” felira-

11. ábra. (Graf. Drahos István)

⁴⁵ HORVÁTH Hilda: *Foglalkozási jelképek az ex libriseken.* = Kisgrafika 1988. 2. sz. 28.

12. ábra. (Graf. Vertel József)

s számára készített érmés lap szerepel a Minajev-anyagban (N3/23, graf. Vertel).⁴⁶ (L. 12. ábra.) Szigeti István az ország egyik legnagyobb numizmatikai anyagával rendelkezett, de emellett kb. 60 000 darabos ex libris gyűjteményt is létrehozott, benne 70 körüli saját névre szóló lappal. A két gyűjtemény összekapcsolását jelentette a numizmatikai téma kisgrafikán való szerepeltetése, az ex numismaticis lapok készíttetése. Komlós János könyvjegyén is érem szerepel, mikroszkóppal (N11/26, graf. Trojan).

A 'filatélia' szóból alkotott 'ex philatelicis' felirat a bélyegyűjtő ex libriseket jelöli. A hobbira utaló ábrázolás, azaz bélyegek szerepelnek Kopp György és Otti Fuchs ex librisein (N3/27, N19/47, graf. Fery).

Önreflektáló, a művészetre utaló ex librisek

Önreflektálóan a művészet témáját középpontba állító ex librisekre is találhatunk példákat. Ennek egyik formája, amikor az ábra közvetlenül utal a művészi tevékenységre annak eszközei vagy egy munkafolyamat a bemutatásával (N19/31, Drahos). A Kisgrafika Barátok Köre nevére szóló, metszőszerszámokat ábrázoló ex libris, az olasz M. E. Leboroni alkotása akár a kisgrafika kör emblémája is lehetne (N34/7). Gy. Szabó Béla egyik könyvjegyén fába szúrt metszőkések utalnak az ex libris készítés folyamatára (N25/1, graf. Upitis). A munkaeszköz időnként kiegészül a művész portréjával: egy saját nevére készített alkalmi lapon például Fery Antal önarcképe látható vésőkkel (N19/76, Fery). Nyomdászmuhely, nyomdászgép idézi fel a sokszorosítást Zilahi László ex librisén (N39/3, graf. Rozsnyay). Katona Kiss Ferenc és Zakár Ferenc könyvjegyén festő látható állvánnyal, modellt álló nőalakkal (N21/10, graf. Drahos, N22/85, graf. Stettner).

⁴⁶ *Numismatiker exlibris*. Hrsg.: Walter GRASSER. Coburg, 1979. Neue Presse, 39.

Az ex librisek felidézhetnek valamely jeles műalkotást, szobrot, festményt stb. Ezek közül kedvelt motívum Kolozsvári Márton és György szobra, a Sárkányölő Szent György (N11/38, graf. Herczeg). Brüsszel ismert jelképe, egy kis bronz szökőkút-szobor, a Manneken Pis szerepel Szigeti István egyik ex librisén (N19/26, graf. Fery). Női torzó látható Szentessy László ipse fecit lapján (N14/6). Szász Endre (1926–2003) festő, grafikus számára külföldi művész, J. Szuszkiewicz (N4/6) készített könyvjegyet, melyen az ülő Krisztus szobra utal a festő vallásos tárgyú műveire.

A Gesamtkunstwerk gondolata jegyében többféle művészeti ág képviselői – egy festő, egy grafikus, egy szobrász és egy zenész – láthatók a Kertész Dénes nevére szóló ex librisen (N21/13, graf. Drahos), illetve az Ivenszkij nevére szóló könyvjegyén (N21/39). A művészcímer, mely három tarpajzsot tartalmazó címerpajzsból áll (fent kettő, alattuk egy kispajzs), kiegészítő elemként sokféle kompozícióban helyet kap. Erdélyi István ex librise férfialakot ábrázol, kezében könyvvel és fáklyával, a háttérben a művészcímerrel (N22/33, graf. Kollmann). Kollmann Jenő ipse fecit lapján nőalak szerepel festőecsettel, művészcímerrel, galambbal (N22/34), Nagy Dezső könyvjegyén fáklyával, címerekkel (N38/33, graf. Drahos). Gyakori, hogy a képen a művészetek egyéb jelképei, attribútumai (paletta, lant stb.) fordulnak elő, pl. Klaus Rödel ex librisén sellő látható, lanttal (N33/2, graf. Diskay). A tájban elhelyezett festőállvány a plein air festészetre utal.

A színház, a tánc és a zene világába vezet a Fr. Carbonara nevére Nagy Árpád által alkotott ex libris, cipőjét kötő balerina alakjával (N22/59). A kép fény-árnyék hatásai, festményszerűsége révén felidézi Edgar Degas balerinákat ábrázoló festményeit, illetve Robert Demachy „A kulisszák mögött” című, fényképről készült guminyomatát, a „festői fényképezés” egy példáját.⁴⁷ Hofi Géza (1936–2002) humorista könyvjegyén személyéhez illően színész szerepel, két álarccal (N11/28, graf. Trojan). A zene világát idézi Sass Ervin ex librise zongorával (N8/36, graf. Takács), Klein Henrik könyvjegye zongorázó nőalakkal (N26/4, graf. Rozsnyay), illetve a Semseyné Valkó Ilona nevére szóló ex musicis lap, orgonán zenélő nőalakkal (N19/27, graf. Fery). Jandó Jenő (1952–) zongoraművész legfőbb attribútuma a zongora (N28/17, graf. Takács), mint ahogy Kodály Zoltán (1882–1967) zeneszerzőt, népzenekutatót jól jellemzik az énekesmadár, a népi motívumok és a hárfá (N19/9, graf. Fery). J. Gruber könyvjegyén egymást átölelő fiatal pár látható, Strauss egyik művéből vett idézettel, kottarészlettel (N21/42, graf. Drahos).

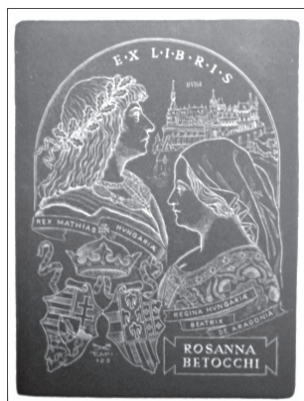
Portré ex librisek

Külön kiemelném gazdag művelődéstörténeti vonatkozásaik miatt a portré ex libriseket. A tulajdonos arcképét ábrázoló ex librisek első alkalmazásaira már a 16. századtól láthatunk példákat az ún. kettős (a címert, illetve a tulajdonos port-

⁴⁷ BEKE László: *Műalkotások elemzése*. Bp. 1984. Nemzeti Tankönyvkiadó, 313.

13. ábra. (Graf. Fery Antal)

14. ábra.

(Graf. Tempinszky István)

róját ábrázoló) super ex libriseken, melyeket kívülről sajtoltak a könyv bőrtáblájába.⁴⁸ A portré szerepeltetése hazánkban főleg a 18. századtól terjedt el, amikor a címert háttérbe szorítva egyre gyakrabban az egyént jellemző, bemutató ábra került a könyvjegyre. A megrendelők arcképeinek alternatívájaként kedvenc írók, költők, tudósok, történelmi személyek, művészek portréi is megjelentek, az egyén érdeklődési körére utalóan.

Stettner Béla portré ex librisei közül Ady Endre szerepel a Szigeti Zsuzsa nevére alkotott könyvjegygyen (N22/93), az 1970-es ex libris kongresszus alkalmából készült, a nevére szóló lapon pedig Semsey Andor – ex libris gyűjtő, művészeti szakíró, a Kisgrafika Barátok Köre vezetője – profilábrázolása látható (N22/77). A könyvnyomtatás feltalálója, Gutenberg profilja látható Fery Antal határozott vonalvezetésű fametszetén (Kiss Károly könyve, N19/42). (L. 13. ábra.)

Dante olasz költő arcéle jelenik meg Petrikovits László ex librisen (N19/54, graf. Fery). Petrikovits bélyeg nagyságú portré ex librisei közül ismeretesekek emellett az Ady Endrét, Petőfi Sándort ábrázolók (Fery Antal alkotásai).⁴⁹ Rosanna Betocchi aprólékosan kidolgozott, rézmetszetű könyvjegyén Mátyás és Beatrix profilja szerepel címerrel, a budai Várral (N38/21, graf. Tempinszky). (L. 14. ábra.)

Bocskai István portróját láthatjuk a szerencsi Bocskai István Gimnázium számára készített intézményi ex librisen (N19/74, graf. Fery). Maczelka Tibor könyvjegyén az 1514-es Dózsa-féle parasztfelkelésre emlékezve Dózsa György portréja látható, a háttérben felkelőkkel (N11/21, graf. Fery). Nagy László Lázár (1935–) ceglédi grafikus in memoriam lapjai közül kiemelném a Bartók Béla nevére szólót Bartók arcképével (N11/13), illetve a Beethoven nevére készült portrélapot (N11/15). Sinkovits János centenáriuma (1870–1970) Andruskó Károly portré ex librisszel emlékezett (N29/9).

A külföldi hírességeket felidéző lapok közül Dürer portréja látható Semsey Andor ex librisen (N3/6, graf. Várkonyi), Mengyelejevé pedig a Semsey András nevére alkotott könyvjegygyen (N38/73, graf. Fery).

A külföldi hírességeket felidéző lapok közül Dürer portréja látható Semsey Andor ex librisen (N3/6, graf. Várkonyi), Mengyelejevé pedig a Semsey András nevére alkotott könyvjegygyen (N38/73, graf. Fery).

⁴⁸ *A Gyűjtő. Le Collectionneur. Ex-libris különszám.* Szerk.: SIKLÓSSY László. Bp. 1913. Szent György Céh, 55.

⁴⁹ *Fery... i. m.* (9. jegyzet)

Bordás Ferenc női portréi egyedi szint jelentenek: az ábrázolást szívesen gazdagítja a fejeket fátyolszerűen körülvevő finom vonalvezetésű és dekoratív rajzolattal. Gyümölcstálszerűen díszített kalapot viselő nő portréja látható a Gianni Mantero (1897–1985) építésmérnök, a világ egyik leghíresebb olasz ex libris gyűjtője nevére szóló lapon (N11/70). Bordás saját nevére készítettett könyvjegyen is kalapos női fej szerepel (N25/5, graf. Goljakovszkij).

A külföldi grafikusok alkotásai közül ábrájában és megrendelőjében is magyar vonatkozásúak a minszki J. Ny. Tyihanovics rézkarc technikával készített portré ex librisei: II. Rákóczi Ferenc (N24/7), Liszt Ferenc (N24/12), Bartók Béla (N24/10) és Arany János arcképevel (N24/11),⁵⁰ Réthy István, illetve Semsey Andor nevére. Ezek amellet, hogy újabb példákkal gazdagítják a magyar portrétörténetet, az orosz gyűjtemény legszebb darabjainak számítanak; aprólékosan kidolgozott, élethű alkotások.

Nem hungarika vonatkozású, de a gyűjtemény eredeti tulajdonosa, J. Ny. Minajev miatt említésre méltó egy nevére készítettett, az orosz drámaíró Puskin portréját bemutató ex libris.⁵¹

Végszó

Az ex libris mint vizuális dokumentum komplexitása révén egyszerre képes tükrözni a korszellemet, a korstílust, a művészt, a rá jellemző technikát, a megrendelőt és az ő attribútumait, foglalkozását, hobbiját; betekintést ad történelmünk jeles napjaiba, portrékon követhetjük nyomon kiemelkedő tudósainkat, íróinkat, művészeinket. Az ex librisek mint képi üzenetek ikonográfiája a művelődés- és társadalomtörténet, az irodalom, az építészet, a vallás és a zene világába egyaránt betekintést ad, lehetőséget nyújtva a tudományok közti átjárásra.

A kisgrafikai műfaj életben tartásához pedig elengedhetetlen a mecénások, a megrendelők és az ex libris gyűjtők személye. A megrendelők – mint azt a foglalkozásjelölő ex librisek leginkább tanúsítják – a társadalom széles rétegét képviselik: a képzőművészek mellett találhatunk köztük könyvtárosokat, történészeket, művészettörténészeket, írókat, költőket, nyelvészeket, zenészeket, színészeket, papokat, orvosokat, jogászokat, mérnököket, építészeket, politikusokat, sportolókat stb., és magánszemélyek mellett intézményeket is. A moszkvai Rudomino Összorosz Állami Idegennyelvű Könyvtár Ritka Könyvek Osztálya hungarika vonatkozású ex librisei változatos motívumkincsükkel, gazdag nemzetközi vonatkozásrendszerükkel a grafikusok mellett róluk, a megrendelők, a gyűjtők igényeiről, ízlésvilágáról is tanúbizonyságot tesznek.

⁵⁰ II. Rákóczi Ferenc (N24/7) és Liszt Ferenc (N24/12) portréja – Réthy István nevére; Bartók Béla (N24/10) portréja – Semsey Andor nevére; Arany János arcképe (N24/11) – Semsey András nevére.

⁵¹ Puskin születésének 175. évfordulójára 1974-ben készítette Evald Okas grafikus. L. *Internationale Exlibris-Ausstellung, Dichter und Dichtung im Exlibris*. Hrsg.: Herbert SCHWARZ. Helmbrechts, Kronach. 1982. Kreis- und Autobibliothek, 25.

TÓTH KORNÉLIA, V.

**L'iconographie des ex-libris de rapport hongrois
de la Bibliothèque Rudomino de Moscou.**

L'approchement de point de vue iconographique-iconologique des ex-libris, le contenu d'image, la découverte des motifs le contenant, sa présentation, son interprétation, peuvent servir de résultats ultérieurs dans le domaine des recherches de l'exlibrisologie.

Le sujet de l'analyse, les ex-libris de rapport hongrois du Département des Livres Rares de la Bibliothèque Nationale Russe de Langues Étrangères Rudomino de Moscou, sont bien déterminables dans le temps, ils sont exécutés dans les années 1960–70, tandis que par l'ensemble des motifs, ils peuvent être classés dans la catégorie des ex-libris à sujet, et symboles, à côté desquels, les pièces à texte ou bien à motifs héraldiques sont en nombre minime. À partir du 18e siècle, la personnalisation toujours plus importante des ex-libris, la formation de l'ex-libris moderne a fait diffuser l'emploi des marques de livres à sujet, en revanche des marques préalables, aux motifs héraldiques. Les groupes les plus importants – à retrouver également dans la collection de Moscou – sont les suivants: représentation de livre, topographique, (paysage ou bâtiment), en rapport du vin et des repas, représentant des femmes, érotique, conservant des traditions folkloriques ou littéraires, à sujet mythologiques, ou historique, renvoyant aux arts, et portraits. Souvent peut-on rencontrer des marques exprimant d'un symbole caractéristique la profession du propriétaire, ou encore les marques présentant des idées abstraites, des mythes devenus parties de la tradition culturelle commune. Certaines pièces, de même par leurs inscriptions, renvoient à leur sujet, ex musicis, à la musique, ex numismaticis à la collection numismatique, ex philatelicis à la collection des timbres, ex vinis en rapport des vins, ex libris gastronomicis en rapport des repas, ex libris geographicis à sujet géographique ou de voyage, ex libris eroticis ou encore sex libris, signale une image à contenu érotique. La discursivité est à remarquer le plus évidemment dans le cas des images renvoyant au nom du propriétaire, des ex-libris 'parlant'.

L'ex-libris donc peut-être interprété dans la relation interrétérante du texte et de l'image, un ouvrage graphique, souvent à contenu symbolique, présentant son sujet de manière concentrée, dont la recherche demande les connaissances de plusieurs branches de science.